

נאמנגב ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גיליון מס' 27 כ"ט אדר תש"ף, 25 במרץ 2020

מעשה שימור - מהנעשה בימינו אנו

דבר היו"ר

לנאמני המורשת והשימור במחוז דרום, השלום והאור על ראשכם, בעוד תושבי העולם ומדינת ישראל מצויים תחת ענני אותה קורונה, המתמזגים עם עננות החורף, יצא לאור גיליון 'אתרים' מס' 60 של המועצה לשימור אתרים, המפזר רסיסי פז ממעשה השימור בכל רחבי המדינה. עיון מעמיק בגיליון מלמד על העשייה הנרחבת במגוון תחומי המורשת והשימור באזור הדרום. דא עקא וצוק העתים, מטיל עלינו מגבלות, הנערמות זו על זו מדי יום, המשביתות ביקור באתרים, מבטלות סיורים ואירועים, ומצוות עלינו להסתגר בדלת אמותינו. גם מחוז דרום נפגע בעת הזו, כמו למשל הקפאה ודחייה של פעילויות וכנסים, שאחד מהם תוכנן להיות מוקדש ל"נאמנגב" "הו" כי גדול היום ההוא מאין כמהו ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע" מבטיחנו הנביא (ירמיהו ל, 7). ואם נשפוט לפי המראות בנוף העירוני, הכפרי והפתוח, נראה כי העם מפנים ונוהג כמצופה, ועל-כן אנו אופטימיים. המשורר יוסי גמזו שנפטר לאחרונה, ידע לבטא את תחושותיו ורגשותיו העמוקים כלפי הארץ הטובה ונופיה. בשירו "אביב", הוא כתב בין השאר:

"אתה יוצא מחוץ לעיר וככה סתם פה

תופס שלוח ומתפעל "נו מה תגיד?"

כי כל שדה עורך תצוגת אופנה חינם פה

וכל פרדס הוא פרפומריה ענקית

וציפורים ששכחו לקפוא מקור

פוצחות שירה עברית ישר מהמקור

וזה לגמרי לא חדש, אך טוב לדעת

שארצך אולי קטנה, אך משגעת.

כי מלפנים ומאחור ומסביב

גם היא, בעצם, הוכחה שיש אביב

כי הנופים אצלה לפתע מתגלים

כמפרעה פורחת על חשבון הקיץ

והפירות אצלה הולכים ומבשילים

(ומוציאים לך ממש את העיניים)".

כן, העננות הכבדה המכסה אותנו תחלוף ואנו מצפים לאביב והתחדשות לקראת חג החירות. חג הפסח הוא שיאו של היחס למורשת בעם ישראל, בו אנו מצווים "והגדת לבנך", לספר את סיפור הגאולה וההתנחלות, ולעסוק בעבר, כביטוי לצמיחה.

מאחל לפעילי המורשת בדרום הארץ, חג אביב שמח ופורח, חג של חירות המחשבה ושפע של יצירה, צמיחה והתחדשות. בברכת חן הארץ,

בברכת חן הארץ, ד"ר אבי ששון

הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז באר שבע ודרום של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב עורך מדעי: ד"ר אבי ששון הגהה: דן גזית חברי המערכת: ד"ר אבי ששון, גד סובול, דן גזית, עפר יוגב כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל רח' מורדי הגיטאות 74 באר שבע

טלפון: 08-6192752

ofer@shimur.org.il

לחברי העמותה

לכבוד

חברי העמותה

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

שלום רב לכל החברים,

הנדון: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל – עדכון על פעילות

בהתאם להנחיית הרשויות הממלכתיות, אנו מבטלים את פעילותנו הציבורית עד להודעה חדשה: כנסים, ימי עיון, סיורי מורשת, סדנאות, השתלמויות, ישיבות וועדות וכל פעילות המיועדת לציבור הרחב, כפי שפורסם בתוכנית הפעילות לשנת תש"ף – 2020. אתרי המורשת המנוהלים על ידי המועצה לשימור אתרים, יהיו סגורים למבקרים: בית ילין במוצא, אתר הפרדסנות ברחובות, מכון איילון ברחובות, מרכז המבקרים מקוה ישראל, מחנה המעפילים בעתלית, אתר רכבת העמק בכפר יהושע, משטרת נהלל ההיסטורית, חצר כנרת, מוזיאון הרעות-מצודת כח. אנו מקווים כי תקופה זו תחלוף במהרה ונשוב לפעילותנו בהשתתפותכם. את עדכוננו תוכלו לראות באתר המועצה לשימור אתרים www.shimur.org

להתראות במהרה

חומי נובנשטרן

סמנכ"לית

העתק:

עמרי שלמון, מנכ"ל

שלמה קופל, משנה למנכ"ל

הנהלה יורם דורי, דובר

מנהלי מחוזות

מנהלי אתרי המועצה

עידית מי דן, מנהלת תחום מידע ופרסומים

רויטל חפץ, מזכירה

שולה ישורון, לשכת מנכ"ל

לציבור הנאמנים שלום

אלה ימי משבר. משבר שלא הכרנו עד כה. משבר הקורונה. אנחנו עדיין לא יודעים אם הוא חמור יותר מהמלחמות שעברנו יחד או חמור פחות. אנחנו לא יודעים איך לנצח אויב בלתי נראה. אין לנו חייילים בחזית. החזית היא כאן. החזית היא בבית. אנחנו לא יכולים לדעת איך זה ייגמר, וזה לא פשוט. כי בכל משבר קודם היתה המצווה הראשונה שלנו מצוות הקהל. הקהל את הציבור ודבר איתו. דבר אליו. הידבר עם הקהל, הקשב לקהל ולבודדים שבתוכו. לא הפעם. המצווה הפעם היא הרחק. הרחק את האנשים זה מזה. הימנע ממגע אישי. (יזהר יערי יו"ר קיבוץ גבולות) מצד אחד, הפעילות הרוטينية של המחוז כמעט ונעצרה באיבחה אחת - אך מספר עבודות עדיין נמשכות בהתאם למצב: הטיפול בגשר הקשתות במוא"ז שפיר כמעט והסתיים, חסרה צביעה בלבן מקורי; מבני ההאיחזות בעלומים גם לקראת סיום ונותר המבנה האחרון משלושת המבנים; בבית בורוכוב במשמר הנגב, עבודות ההצלה בינתיים נמשכות; שימור בית הביטחון בסעד הסתיים ונמתין לזמנים טובים להמשיך עם תצוגה חדשה; קולנוע אורות בבאר שבע גם ימתין עד יעבור זעם, לתיעוד, מדידה ושימור; פרויקטים אחדים ממתנים גם הם לזמנים טובים וכמובן לתקציב שנקווה כי יגיע; את יום העיון "הנגשת המורשת בתקשורת" לו כה חכינו - דחינו וכמובן את מפגשי ועדת דרום, עד יעבור זעם; אהרון לווייתן מנהל מחלקת ההנדסה וכן ארנון חפץ מנהל מחלקת שימור פיזי במועצה לשימור, מחזיקים באש קטנה ובטוחה את נושא השימור הפיזי. דיווחי מעשה השימור, כפי שהובלט בדף השער - בגיליון 60 חדש וחדש של עיתון אתרים, היוצא תחת ידיהם הנפלאות של העורכת עידית מי דן ועורך המשנה רוני חיימוב, היושבים במטה המועצה לשימור אתרים במקוה ישראל (הגיליון מופיע באתר המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל). מהצד שכנגד, נאמנים, אזרחים וחובבי שימור ספונים בבתיהם, בוהים בפרורי מידע על הנעשה או לא נעשה, כאן ובעולם. זו בדיוק השעה, להפיץ את סיפורי המורשת ביתר שאת - זמן לעיון יש למכביר/זמן לכותבים באופן נדיר.

תגובות, תיקונים, הבהרות, כתבות ל"נאמנגב" - נשמח לראותן כאן (במייל ofer@shimur.org.il) והפעם אתם/ יותר ממוזמנים.

בראות ולימים טובים חג פסח שמח ומלבב

עד כאן לקט פאה ושכחה

יוגב עפר מנהל המחוז

בקרר אותנו באינטרנט המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל

הבאר המערבית בבאר שבע

"המושל הטורקי (עלי אכרם בק) הקים מבנה על הבאר העתיקה בשנת 1906 והתקין משאבה שהעלתה את מימיה לבריכת אגירה ליד הסראיה. משם הוזרמו המים לבתי העיר בצינורות, בכך זכתה עיירת המדבר הקטנה לשכלול זה, זמן רב לפני ערים גדולות וחשובות יותר כמו ירושלים או יפו. הבנין כלל גם טחנת קמח ממשלתית ודלת הכניסה הגבוהה בחזית אפשרה את הובלת החיטה עד המבנה ובו הבאר המערבית, בריכת המים והשוקת המרכזית. בזמנו הגג של המבנה היה מרעפים ובמבנה פעלה תחנת קמח של הממשל הטורקי". הבריכה, השוקת והגג שנהרסו הוחלפו בימי המנדט. לאחר שחרור באר שבע ב-1948, המבנה שופץ - לגג בטון, החצר הורחבה, נבנתה חומה ונבנו בחצר שירותים עם בור ספיגה. המבנה שימש את עיריית באר שבע עד לשנות ה-60 של המאה ה-20 "באר אלנשל"- באר השייכת לעיריית באר שבע והיא הגדולה ומרובת המים שבכל בארות המקום. הממשלה התורכית הניחה בשעתה את ידה עליה ומסרה אותה לרשות העיריה. (מתוך, עארף אל-עארף תולדות באר שבע ושבטיה, שבטי הבדואים במחוז באר שבע)

להלן קטע מצולם ממכתבו של חיים וולף מ"מקורות" למהנדס הראשי של החברה ובו דווח על מצב הבארות בבאר שבע מתאריך 22/1/1951 (ארכיון טוביהו). באר מס' 2 (הבאר המערבית):

חשוב לציין, כי לאור פעילותה של "ועדת שימור הציבורית באר שבע" יחד עם עיריית באר שבע והמועצה לשימור אתרים, נקווה שהבאר תכנס לתכנית שיקום בשנת 2020.

שלמה ציזר - באר שבע

הרכבת התורכית אשר חצתה את שטחי משואות יצחק

שרידי מסילת הברזל, שנמצאו לפני שנים רבות בשטחי המשק, שימשו לבניית הרפת הישנה והמוסך. עיצובה הגיאוגרפי של רשת מסילות הברזל המצויה כיום בארץ, נקבע בתקופת שלטון התורכים בארץ במלחמת העולם הראשונה (1914-1918). מסילות הברזל היו אמצעי אסטרטגי וטקטי בעל חשיבות עליונה לצרכי תנועת גייסות בקנה מידה גדול, לרבות העברת אספקה ותחמושת. במשך תקופה זו של 4 שנים, ניבנו מעל כ-700 ק"מ מסילות בתחומי ארץ ישראל. חלק ניכר ממסילות אלה לא קיים כבר, ורק שרידיהן נראים פה ושם לעיני המטייל. קטרי הרכבות של אותם ימים הופעלו על-ידי קיטור. מהשלטון התורכי הוצאה הפקודה לכרות כל עץ עשירי, פרי או סרק, כדי לספק חומר בעירה להסקת דודי הקיטור ולייצור אדנים למסילות הנבנות. קרונות הנוסעים היו בנויים מעץ והכניסה לקרונות והמעברים היו מרפסות עשויות מעקה מתכת מסוגננים. מסילת הברזל מאזור טינה (כפר מנחם היום) דרך שטחי משואות יצחק עד לבית חנון/ עזה, אנו מדברים על תקופת סוף מלחמת העולם הראשונה. הבריטים החלו לכבוש את ארץ ישראל מידי התורכים, לאחר שהם שלטו בארץ שנים רבות. בעיר עזה התנהלו קרבות קשים בין התורכים לבריטים. בתחילה הבריטים נחלו כישלון במתקפתם בעזה. באפריל 1917 התכוננו שני המחנות לקרב המכריע. בשל העדר הכבישים וכדי להחיש הובלות צבאיות לקו החזית, התורכים בנו בזמן קצר מסילת ברזל מאזור טינה (כפר מנחם של היום) דרך קסטינה, באר טוביה, אזור סואפיר (מרכז שפירא של היום), שטחי משואות יצחק, אזור מחנה ג'וליס, צומת הודיה ולאורך חוף הים דרומה - דיר סוניד (קיבוץ ארז היום) ועד לבית חנון. אורך המסילה – 40 ק"מ והרוחב בין הפסים 105

ס"מ. לאחר שהבריטים כבשו את הארץ בסוף 1917, הם החליטו לפרק את מסילת הברזל מטינה לבית חנון והמסילות הועברו לשיפוץ מסילת הברזל מיפו לירושלים. היכן עברה הרכבת התורכית באזור משואות יצחק? הרכבת הגיעה מאזור מחנה ג'וליס ומשם לאזור בור הכורכר. סוללת החול, דרומית לחורשת גרשון, היא שריד נדיר מאותה תקופה באזור זה. משם המשיכה אל מה שכיום שטחי הפרדס לשעבר של משואות יצחק (ליד מפעל על בד). דהירת הפרשים האוסטרלים: באזור גשר הקשתות שעדיין לא היה קיים, באמצע נובמבר 1917, דהרו מאה פרשים אוסטרלים מן החטיבה הרכובה האוסטרלית ולקחו בשבי מאה קרונות הספקה תורכים ושלוש מאות חיילים.

חברות וחברים יקרים:

בפעם הבאה כאשר אתם מטיילים באזור חורשת גרשון, ליד סוללת החול, אם תעצמו את העיניים ותקשיבו היטב ואם יתמזל מזלכם, אולי תצליחו עדיין לשמוע את צפירת הקטרים ורעש הרכבות המתקרב.

ישראל זיסק - משואות יצחק

סיבוב בחדר האוכל בקיבוץ בית ניר

חייו של חדר האוכל בקיבוץ בית ניר - בייעודו המקורי - היו קצרים. הוא נחנך ב-1977 וסיים את תפקידו עשרים שנה מאוחר יותר. הוא כולו עדיין מתפקד, אבל לשימושים אחרים. יש כאן דוגמה לאחד מחדרי האוכל הבודדים שתכנן האדריכל שמואל מסטצ'קין, בוגר הבאוהאוס, שבנוי על קומת עמודים מפולשת. יחד עם זאת, קל לזהות את מסטצ'קין בבניין בעיקר הודות לטיפול בהצללות שעיבב לפתחי החלונות. כאשר ביקר בארץ האדריכל פרופ' פיליפ אוסוולט, מבכירי חוקרי הבאוהאוס ובהרצאה שלו באירוע, התפלא כיצד מקפידים לשמור מבנים בטענה שאלה "בתי באוהאוס" בעוד שאין להם כל קשר לבאוהאוס. הוא הציג שורה של מבנים שתכנן מסטצ'קין וטען, כי גם אם הם לא מעוצבים כמו אותם מבנים מטווחים בלבן, בעלי חלונות סרט או עגולים, הרי שמבחינת התוכן שלהם - אלה הם מבני באוהאוס מובהקים, כאלה שמייצגים את הרוח והאידיאולוגיה המהפכנית שאפיינה את הבאוהאוס בשנות השיא, תחת הנהגתם של האדריכלים וולטר גרופיוס והאנס מאייר, שמסטצ'קין למד אצלם. בניין חדר האוכל בבית ניר בהחלט שייך לקטגוריה זו. חדר האוכל הבנוי הראשון בבית ניר נבנה יחסית בתקופה מאוחרת (הקיבוץ עלה על הקרקע כמושב של בני חקלאים מאזור המרכז ב-1955 ושנה לאחר מכן החליף ידיים והפך לקיבוץ של תנועת השומר הצעיר שהורכב מחברי התנועה שהגיעו מיפו, מצפת ומהקן הימי בתל אביב). במשך 21 שנה סעדו החברים בצריף-עץ שהורחב וניצב היה בשטח שכיום הוא מדשאה. רק ב-1977 נחנך חדר האוכל הבנוי ששימש את החברים. הוא הורכב בעיקרו מקומה תחתונה שניצלה את השיפוע הטבעי ובה מוקמו מחסנים, חדרי קירור, מבואה וחדר דואר. חוץ מאלה הוקמה רחבה מרוצפת. בקומה העליונה מוקמו אולם האכילה שאליו הובילו רחבה מרוצפת חיצונית, המטבח ובצמוד לו רחבת פריקה וטעינה. תשומת לב וחשיבות העניק האדריכל שמואל מסטצ'קין לרחבה החיצונית לחדר האוכל. "החל משביל הכניסה לחדר האוכל, השתדלתי ליצור תחושה שאתה נכנס למבנה ציבורי המחייב התנהגות מסוימת", כתב מסטצ'קין בטקסט קצר שתיאר חדר אוכל אחר שתכנן באותה תקופה שבה תכנן את חדר האוכל בבית ניר. "הכניסה לחדר האוכל אינה ישר מהשביל, כי אם דרך חצר מרוצפת המכינה את החבר לכניסתו". בשונה מחדרי האוכל שנהג מסטצ'קין לתכנן באותן שנים והתאפיינו בשימוש בקשתות שהופיעו בחזית, החזיתות והפתחים בחדר האוכל מורכבים מזוויות ישרות בלבד.

באופן חריג בעבודתו של מסטצ'קין, חדר האוכל הזה מרחף על קומת עמודים מפולשת (אדריכלים אחרים בשנות ה-70 הרבו לתכנן חדרי אוכל על קומה מפולשת, אך לא מסטצ'קין). קומה כזו בוצעה בחדרי אוכל רבים וכנראה שחברי בית ניר דרשו זאת מהאדריכל הוותיק שכלל הידוע לי תכנן רק חדר אוכל אחד שריחף על קומת עמודים (בקיבוץ מרחביה), אך הוא תכנן מבנים אחרים עם קומה מפולשת, כמו בית הקיבוץ הארצי בתל אביב ובית הילדים בקיבוץ מזרע.

אולם האכילה תוכנן כמו רבים מחדרי האוכל, בהתאם להיקף הסועדים הרצוי בליל הסדר שעמד על כ-300 סועדים. מחלונותיו הרחבים ניתן היה להשקיף על שדות הקיבוץ ועל נוף השפלה. כמו כל הבתים בקיבוץ שנבנו עד אותה עת (וגם לאחר מכן) ובכלל בהתאם לגישת התכנון בתנועת הקיבוץ הארצי, ניצב הבניין באתר על ציר צפון-מערב-דרום-מזרח, זאת מתוך תפיסה שהאוורור המיטבי מקורו ברוחות הבאות מכיוון צפון – מערב. היות ובעת הביקור היה הבניין נעול, לא יכולתי להתרשם מאולם האכילה, המבואה הפנימית וכל החדרים הסמוכים (דואר, שטיפת ידיים). עד לשנת 2000 פעל חדר האוכל. באותה עת הופרט ענף המזון ובעקבותיו נסגר חדר האוכל. את המטבח רוקנו מצידו והסבו אותו לכל-בו. בתכנית המתאר שאושרה לקיבוץ ב-2016, הוכן גם נספח שימור בו קבעה האדריכלית שרי מרק כי מגדל המים הוא לשימור מחמיר וכן קבעה לשימור בין השאר את שדרת עצי האשל ואת חדר האוכל. האדריכל שמואל מסטצ'קין (1908-2004) הוא מאבות האדריכלות בתנועה הקיבוצית. כמו האדריכל אריה שרון, גם הוא הגיע לארץ ישראל ממזרח אירופה שבה נולד, וחזר ללימודי אדריכלות לאירופה כשהוא בוחר במוסד הנועז והבולט ביותר שפעל אז בעולם בתחום העיצוב והאדריכלות והיה אז בשיאו. הוא שב לארץ והשתקע בתל אביב. ב-1943 ייסד את המחלקה הטכנית של הקיבוץ הארצי והתמנה לתפקיד אדריכל ראשי, תפקיד אותו נשא במשך שלושים שנה. מסטצ'קין היה מקובעי מדיניות התכנון של הקיבוץ הארצי, בעוד שעמיתו האדריכל שמואל ביקלס קבע את מדיניות התכנון לתנועת הקיבוץ המאוחד. ב-2008 פרסמו מוקי צור ויובל דניאלי את הספר "לבנות ולהבנות בה – ספר שמואל מסטצ'קין" (הקיבוץ המאוחד), שיותר משהיה מונוגרפיה מקצועית של יצירתו, עסק הספר בעקרונות התכנון בקיבוצים. כאן בבלוג פרסמתי עשרות רשימות על עבודותיו של מסטצ'קין, כמו מבנה הספרייה ואולם גולן בקמפוס גבעת חביבה, בית המוסיקה בקיבוץ עין השופט, בית ברל בנען, בית ספר לא גמור בשדות ים, בריכת השחייה ואולם הכדורסל בקמפוס גבעת רם, "בית היוצר" בנווה זוהר וגם את "בית מנחם" בקיבוץ מעברות, שהצלחתי - באמצעות הכתיבה - לעורר את הציבור שלא להרוס אותו. חדרי אוכל שהוא תכנן וכתבתי עליהם: אדמית, כרמיה, יקום, נגבה, רוחמה, שער הגולן (עם החזית האהובה עלי), דן, חצור, כפר מנחם, רבדים, מגן, גבעת עוז, עין דור ושובל.

מתוך הבלוג חלון אחורי - אדר' מיכאל יעקובסון

שדה הנפט בחלץ – חוליקאת

נפט זורם בחוליקאת

מילים: חיים שלמוני

לחן: שלמה וייספיש

מאשקלון בואכה הלך

לבאר שבע עורה עור
ראש הרם, אתה בן מלך.
חוליקאת! ימינה שור!
(ראש הרם! אתה בן מלך!
חוליקאת ימינה שור!)
במחול צאו, צאינה
מני דן ועד אילת.
ובקול קראו, קראינה:
נפט זורם בחוליקאת!
הירדן עם הירקון עוד
בצינור של יובל - גד,
עם הנפט בטוני טונות
יתנשקו בחוליקאת.
(עם הנפט בטוני טונות
יתנשקו בחוליקאת.)
במחול צאו, צאינה...
הונו, אך עימדו בפרץ.
על -אף ברזל, כבול, פוספט
תוציאו לחם מן הארץ,

שדה הנפט חלץ בשדות הכפר חוליקאת ומשלטי חוליקאת הוא השדה הראשון בארץ בו נמצא הנפט לאחר קידוח מוצלח בימים שבין ראש-השנה ויום-כפור בשנת 1955. הקידוח נעשה באתר "לפידות" באזור חלץ, שם קיים המרכז הלוגיסטי של החברה לחיפושי נפט. האתר נמצא קרוב לכביש 232, מערבית לו כחצי ק"מ. השם חלץ בא מ"חלץ הפלטי", אחד מגיבורי דוד המלך וניתן למושב סמוך שעלה על הקרקע ב-1950 כישוב מעברה של עולי תימן. קידוח "חלץ 1", שהתגלה בו נפט בשנת 4-1953 בעומק 1700 עד 4000 מטר, מושבת כרגע למרות שיש בו נפט. הנפט מופק משכבות סלע מהקרטיקון התחתון ומהיורה. מתחת לשכבת הנפט ישנם מים, ומעליו גז. היום תופסים את הגז ומשתמשים בו כאנרגיה – קידוח. שיטת -הקידוח הישן הייתה ישר לעומק האדמה. היום הקידוח נעשה באלכסון כדי לנצל יותר את השכבה הפעילה אליה מגיע הקידוח. בשדה חלץ קדחו כ-80 קידוחים שהפיקו כ-17 מיליון חביות נפט. בשנות הפעילות היו במחנה הקודחים כ-600 עובדים. שוכנות בו מכונות קידוח ותיקות מתקופת המנדט (חלקן משוריינות בלוחות מתכת נגד ירי רובים), ומכונות לביטון בור החפירה (לייצב את הדפנות של הבור). בשטח יש ריכוז מוטות מקדחים וראשי קידוח בעלי מבנה המיוחד לכל סלע (שיניים גדולות לסלע רך, שיניים קטנות לסלע קשה).

בצריפי המנהלה, ("צריפים פיניים") שמרו את צריף המרפאה עם אביזרי-רפואה שנשארו מפעם, ועוד צריפים במצב סביר. ההיסטוריה של חיפוש-הנפט בארץ ובירדן על ידי ה-p.s (פלסטיין סרואי - האגודה המלכותית לגיאוגרפיה): שדה הנפט באדמות הכפר חוליקאת, כיום חלץ, התגלה בשכבות מתקופת ה"יורה" במסגרת סקר גיאולוגי שערכה ממשלת המנדט בשנת 1933 חברת הנפט העיראקית (Iraq Petroleum Company) את קיבלה הזיכיון. עקב מאורעות 1936-9 ומלחמת העולם השנייה לא בוצע וקידוחים. בשנת 1945 סקרה ממשלת-המנדט את כל שטח פלסטין וירדן בסקר גאודזי. וצילמה בצילומי-אוויר איכותיים מאד, על לוחות זכוכית, הקיימים עד היום.

בשנת 1947-8 צילמה טייסת הנגב סינגל ("סנגב" - סיירת נגב) צילומי אוויר, אך הארכיון ברמלה נשרף ב-1970. בשנת 1947 בוצע הקידוח הראשון - חוליקאת 1. בשנת 1952 חוקק "חוק הנפט" וישראל חולקה לשני אזורי חיפוש נפט, בין החברות נפטא ולפידות. ב-23/9/1955, נתגלה הנפט בחלץ (על האירוע נכתב השיר: "נפט זורם בחוליקאת", מאת שלמה וייספיש וחיים שלמוני). שטח הקידוחים חולק לשלושה אזורים: קידוח: צפוני- כוכב, מרכזי- חלץ, דרומי-ברור. בשנת 1967-לאחר מלחמת ששת-הימים, נעזב השטח עקב שדות הנפט העשירים באבו-רודס וראס-סודר. בשנת 1972-נעשה סקר חדש, אך נפלה החלטה ממשלתית שלא לפתח את השדה. בשנת 1974 הופרטה החברה על - ידי ועדת - סלמן וחולקה לשתיים: ח.נ.ה. - חיפוש -נפט, ולפידות - הפקת נפט (החברה נמכרה ללוקסנבורג ועוד). בשנת 2016 הסתיים הזיכיון של 50 שנה, ואחרי שנה - חודש לתקופה של 50 שנה נוספות. בעקבות חידוש הרישיון - נחפרה באר חדשה והיא מפיקה מאות חביות-נפט ביום.

יובל נבו - עין צורים

"דואר-נע הנגב בא היום, באוטו האדום"

כשנתיים לאחר קום המדינה, באחד מישובי הגליל, אשה כרעה ללדת והמכונת שהיתה אמורה להובילה לבית היולדות לפתע התקלקלה. לאחר התרוצצויות ועצבים נשמעה ממרחק תרועת מכונת הדואר הנע ועיני הכל אורו: היולדת הוכנסה מיד למכונת הדואר (ללא בולים (...), הובהלה ישירות לבית היולדות וילדה שם בן במזל טוב. היא לפחות הספיקה להגיע בזמן, כי ידוע גם על יולדת שילדה בניידת הדואר (ולא ברור לי אם אכן היילוד זכה בפטור לכל חייו מתשלומים על דברי-דואר ששלח). בימים ההם זכו אנשי הישובים המרוחקים לא - פעם להסעות ברכבי הדואר הנע - "הקפצה עד הכביש" - תוך התעלמות אנשי הדואר החביבים מההוראות... הדואר הנע הוא לא המצאה ישראלית, אך התאים מאין-כמוהו לשרת את הישובים המפוזרים ברחבי הנגב שנאלצו בראשיתם לרכוש תיבת-דואר בבית הדואר הראשי בתל אביב לקבלת דברי דואר (שאותם אסף בא-כוח הישוב פעם בשבוע, במקרה הטוב). כמובן שאי-אפשר היה בשיטה הזאת לקבל מכתבים דחופים ומברקים בזמן (ויש לזכור שטלפון בנגב היה בימים ההם בגדר מדע בדיוני). גם משלוח דואר מהנגב (ובעיקר מכתב רשום, דואר דחוף, מברק) היה פרויקט מסובך, הכרוך בנסיעה לבית הדואר בבאר שבע. סניף הדואר הראשון בבאר שבע נפתח רק ב-14.6.49 כאשר בבאר שבע כבר התגוררו למעלה מאלף אזרחים. בינתיים, פתר את המצוקה פיל בשם חביב שיבר, שפתח בעיר תיבת דואר פרטית ובה קיבל מכתבים מהאזרחים ששילמו רק מחיר בול רגיל ("דואר עברי", 15 פרוטות) שחביב קנה בתל אביב, כלומר - שרות בהתנדבות מוחלטת. חביב החתים את הבולים בחותמת-גומי פרטית שגילף והעביר את המכתבים לתעודתם. אחרי כ-5

שבועות פתח הדואר את סניפו בבאר שבע וחביב הועמד לדין בעוון "פתיחת בית דואר בלי רשיון מאת המנהל הכללי של הדואר". בהתחשב בכוונתו הטובה, הוטל עליו קנס סמלי של 50 פרוטות בלב. שר הדואר יוסף בורג חנך ביום 28.3.50 את ניידת הדואר הנע הראשונה בארץ – "דואר-נע הנגב": היה זה ניסוי חלוצי שזכה להצלחה מיידית (לקבל עיתון יומי יומים אחרי הופעתו!!!). חותמת דואר מיוחדת הוקדשה ליום חשוב זה. תוך שבוע נחנך גם "דואר-נע הגליל העליון". כעבור פחות משנה כבר נפתח "דואר-נע הנגב 4" (ואז התחלף השם של הניידת הקודמת ל"דואר-נע הנגב 1") ואחריו הגיע מספר 3 בחודש מרץ 1954. בסוף שנות ה-80 הפך "דואר-נע הנגב 4" ל"דואר-נע חלוצה" (וכל השקה של קו חדש בארץ לְוֹתָה ב"חותמת-יום-ראשון" חדשה). כך רָשָׁת כל הנגב בניידות-דואר ששרתו את כל הישובים בו, מלבד אילת וסביבתה שקבלו שרותי דואר באמצעות מטוסי ארקיע. בשנות ה-50 היו ניידות "דואר-נע הנגב" ו"דואר-נע הרי יהודה" מצוידות ברדיו-טלפון ודרכו נשלחו ונתקבלו מברקים במהלך הנסיעה (לפעמים בשיטת "הטלפון השבור" – וקיימים סיפורים אחדים על מברקים משובשים כאלה...). במהלך השנים, המטפלים בדואר בישובים מול הניידות החלו לקבל משכורת סימלית (שלא תמיד היתה מגיעה...) ממשרד הדואר.

באופן טבעי נרקמו קשרים אישיים בין עובדי הניידות הוותיקים לבין התושבים מקבלי השירות. חבר קיבוץ אחד נהג לקבל באופן קבוע כל חודש מכתב מסבתו בחו"ל. במהלך השנים הסבתא הזדקנה ויום אחד הגיע בדואר הנע המכתב החודשי כשהמען, הכתוב בכתב-ידה הרועד, נושא רק את שמו הפרטי של הנמען בתוספת "NEGEV" בלבד – ובשולי המעטפה כתוב בעפרון: "מזל שאנחנו כבר מכירים אותך" ... בשנת 1962 שלחתי לד"ר אברם, ווטרינר גן החיות בתל אביב וסגן המנהל, לטאת-כוח ענקית שלכדתי בשדה (*), ארוזה בתוך קופסת קרטון (עם עכברון חי כצידה לדרך ...) בדואר הנע והמשלוח הגיע בשלום – לאחר שקיבלתי נזיפה מאנשי הניידת ("אתה יודע שאסור לשלוח חיות בדואר – זאת הפעם האחרונה! ..."). אגב, אחרי חודשים אחדים הכוח הוחלף תמורת זוג עֵזִי-הרים מהאֶלְפִים מגן החיות של וינה – ואולי הוא עדיין שם ... ד"ר אברם סיפר לי בהזדמנות כי הפקידה בגן החיות בתל אביב התעלפה כאשר פתחה את החבילה והכוח זינק עליה (ואולי זה קרה בגלל העכברון...). כל חורף וחורף היתה לניידות קווי הדואר הנע של הנגב התמודדות קבועה עם כבישים חסומים בגאוויות שטפוניות בנחלים. הנהגים הקבועים והנאמנים, בדאגתם להעניק שירות מיטבי גם בתנאים הללו, לרוב מצאו דרכים "לכופף את החוקים" ולהעביר את דברי הדואר ליעדם בדרך-לא-דרך. בשנת 1960 נחנך כביש אורים-צאלים, ב-1965 נסלל כביש צאלים-גבולות; כביש צאלים-רביבים נפתח ב-1971 גשר עילי על נחל גרר נמתח ב-1978 וכך כמעט ונפתרה בעיית חסימות הכבישים בחורפים לקווי הדואר הנע 1-2-3. עם הסבת "דואר-נע הנגב 4" ל"דואר-נע חלוצה" – נמנע גם מטרד מעבר צאלים הידוע לשמצה ונותר עדיין לפתור את בעיית מעברו של כביש צאלים-רביבים על נחל בשור, שלמזלנו ההצפות בו נדירות. בכתובת רשימה זאת נעזרתי בירחון דואר ישראל; כן, היה ירחון כזה בשם דואר, ירחון לעיני דואר, טלגרף וטלפון שהופץ בקרב עובדי משרד הדואר אך ניתן היה לרכוש חוברת גם מחוץ למערכת תמורת 666 מיל (**). (וכיום הירחון "דואר" הוא פריט יקר-מציאות בקרב אספני עיתונות מחד גיסא – המוכנים לשלם הון עבורו – וחוקרי דואר מאידך גיסא). הירחון יצא לאור על-ידי "המדפיס הממשלתי" והודפס בדפוס ג'רוסלם פוסט בירושלים, וכך גם זכה לשער לועזי: Israel Monthly for Postal and Telecommunication Affairs. היה זה ירחון מכובד שראשית הופעתו היתה בשנת 1952 והוא שרד שנים אחדות ברציפות והפך לדו-ירחון לפני שגווע סופית. הועלו בו נושאים חשובים ומעניינים שנכתבו בידי יודעי-דבר, לדוגמה, גיליון 11-12 מכרך 4 (פברואר-מרץ 1956) קָלַל את המאמרים כדלהלן: "הדואר בימי קדם", "פלאי עידן הטלפון" (!), "על בולים

ואוספים", "הדואר בספרות", "הדואר בפורטוגל", "מקצווי-עולם", וכמובן – עמוד לילדים ומכתבים לעורך. לכל הדעות – תוכן מכובד ביותר.

דן גזית – גבולות

(*) נכון, היום זאת "חיה מוגנת", אבל אז מי ידע...

(**) 100 מיל = 10 גרוש = $1/10$ לירה או פונט (= ליש"ט); בראשית ימי המדינה, הופחתה הלירה מספר פעמים (והוצמדה לדולר) ובאותן ההזדמנויות הוחלפו גם חלק מהמטבעות ומהשמות: לירה = לא"י = ל"י (18.8.48, 29.6.52) מיל = פרוטה (24.12.48) וגרוש = אגורה (1.1.60) אגב, אזורנו זכה שלוש פעמים להופיע על שטרות-כסף: על שטר של 50 ל"י מופיעה המנורה מפסיפס בית הכנסת העתיק במעון (9.12.60), על שטר של 5000 שקלים (ישנים) מתואר צינור המים לנגב על רקע הנוף הנגבי (9.8.84) וכך גם על שטר של 5 שקלים חדשים (4.9.85).

אמץ אתר בערד

ילדי כיתה ד 2 בבית הספר "יעלים עופרים" בערד רואים מדי יום, דרך חלון כיתתם, את בתי הפטיו של שכונת יעלים. מבנים ייחודיים אלה, שנבנו לפני כחמישים שנה, הם מאז ומתמיד חלק מהנוף העירוני. במסגרת התערוכה "ערד_קו_מרחב" במרכז לאמנות עכשווית בערד, יצאו תלמידי הכיתה לתהליך "אמץ אתר" בשיתוף המועצה לשימור אתרים - להכיר ולאמץ את בתי הפטיו. התהליך החל בסיור בין הבתים בהנחיית אורן עמית, מנהל המרכז לאמנות עכשווית, במהלכו הבינו הילדים את העקרונות המרכזיים שהנחו את המתכננים: הצללת המדרחוב המרכזי של השכונה באמצעות חצרות פנימיות רחבות בקומה העליונה, חדרי מדרגות פתוחים שיצרו רחובות מקורים אנכיים, עודדו מפגשים בין תושבים והגבירו את תחושת הביטחון ויצירת סמטאות להולכי רגל באמצעות בנייה צפופה וקומפקטיות. סיפור הרעיונות האדריכליים המבריקים עומד בסתירה אל מול מצבם העגום של המבנים כיום. הילדים הציעו לבצע מהלך שישכנע את מקבלי החלטות לשפץ את בתי הפטיו - וניגשו לצילום סרט. הסרט כלל יצירות שציירו הילדים שבהם הם מציעים הצעות לשיפור פני הפטיו, חלומות והשתובבויות ברחבי השכונה. ריטה גפנוביץ', המורה לאמנות, הדריכה את הילדים. לאה פרג', המורה לתיאטרון, סייעה בבימוי ומור ולדמן, המורה לצילום, צילמה וערכה. הסרט הוקרן למשתתפי יום העיון "ערד: מתיקון לאומי לתיקון מקומי" שהתקיים בתחילת חודש מרץ מול עשרות מקבלי החלטות - ונקווה שישפיע בטווח הארוך. פרויקט נוסף התקיים במקביל עם פעילי שכונת אבישור, מהמתוכננות שבשכונות ישראל. בשכונה זו משובצות עשר גינות אקלימיות שתכנן אדריכל הנוף צבי דקל - חגורות בטון בסגנון הברוטליסטי שאפיין את הבנייה בשנות ה-60, שעוברות שיפוץ מקיף בימים אלה. הפעילים, רובם תושבי השכונה 30-40 שנה, סיירו בשכונה בדרך אותה לא הכירו והביעו עניין ביצירת מורשת שכונתית. במסגרת הפרויקט שנבחר, הביאו תושבי השכונה תמונות שלהם מהחיים בשכונה בשנות הקמתה ותמונות נבחרות הפכו לציורי קיר בשכונה על ידי אמנים מקומיים. את התהליך ניתן היה לראות בסיור שהתקיים במסגרת יום העיון. התהליך הוא בעיצומו ובסופו תהפוך השכונה כולה לגלריית רחוב המהדהדת את עברה ומורשתה של השכונה ותושביה.

אורן עמית - מנהל המרכז לאמנות עכשווית ערד.

שבעים שנים לתחילת פעילותה של עיריית באר שבע

עיריית באר שבע ציינה החודש שבעים שנים לתחילת פעילותה; יהיו כאלה שירימו גבה, ישלפו את המחשבון ויחשבו חשבונות ויגיעו למסקנה כי משחרור העיר ב-21, אוקטובר 1948 ועד היום חלפו 72 שנים. לציון יום זה, הוזמנה תערוכה המכילה מסמכים וצילומים מיומה הראשון של עיריית באר שבע ב-1 במרץ 1950. קדמה ליום החגיגי הזה ישיבה חגיגית של "ועדת עיריית באר שבע" שהתקיימה ביום 26.2.1950 בראשות שר הפנים, משה חיים שפירא, נציגי ממשלה, צבא ואורחים מכל הארץ. בישיבה זו הועברו סמכויות ניהול העיר מידי המושל הצבאי, מיכאל הנגבי, (שהחזיק בהן מאז שחרור העיר באוקטובר 48) לידי דוד טוביהו איש סולל בונה, שעליו הוטל התפקיד להקים לבאר שבע עירייה ולעמוד בראשה. שר הפנים אמר בעת יסודה של מועצת העיר את המילים הללו: "אתם מקבלים את הנהלת העיר בצדק וביושר מתוך אחווה ורעות לכל תושבי העיר".

הנחתה את פתיחת התערוכה חברת ועדת דרום ומנהלת "ארכיון גואל דרורי" מיכל קרצ'מר-מונטל שאמרה בין היתר: "בתערוכה חומרים נדירים ומיוחדים ובעיקר מרגשים, אשר נאספו על ידי גואל דרורי ממקורות שונים, כמו: הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש טוביהו, ארכיון גואל דרורי, הארכיון הציוני המרכזי, אתר הספרייה הלאומית JPRESS, ותיקי העיר וכמובן הארכיון העירוני המוקם בימים אלו בבית הצלמייה". לאחר סקירת הקמת העיר על ידי העות'מאנים ותיאור התקופה הבריטית, הזמינה את ראש העיר, מר רוביק דנילוביץ' שנשא דברים מרגשים; לאחר טקס פתיחת התערוכה עלו ראש העיר, סגניו, בכירי העירייה וחברי מועצת העיר לישיבה חגיגית באולם המועצה. מוצגים המכילים בין היתר:

* מודעה מס' 1- אשר בה העירייה מודיעה על הטקס שבו יעברו הסמכויות מהמשל הצבאי לוועדה אזרחית.

* צילום לאחר הטקס על מדרגות מועדון החייל (בית החייל), לאחר טקס העברת העיר באר שבע ממשל צבאי לממשל אזרחי בפברואר 1950. בתמונה נראים, בין השאר, זאב זריזי (ראשון מימין) ראש העיר הממונה דוד טוביהו (שלישי מימין), שמואל פרנקל, אריה לויין חברי מועצת העיר, (רביעי וחמישי מימין), מיכאל הנגבי המושל הצבאי (שני משמאל), רחה שטייסל, מנהלת בית החייל (בחזית התמונה), מר ריינס (מנהל חברת החשמל בבאר-שבע) יגאל הנגבי, בנו של המושל (שלישי משמאל), אברהם הלמן, חבר מועצת העיר (ראשון משמאל).

* הפרוטוקול הראשון הכתוב בכתב ידו של אפרים פרויד ז"ל, העובד הראשון ומנהל החשבונות הראשי, ששימש עד לפרישתו כמבקר העירייה.

* המכרז הראשון שיצא מלשכתו של דוד טוביהו.

* רשימת 32 עובדי העירייה אז, ארץ מוצאם, תאריך עלייתם, מועד תחילת עבודתם, מספר הנפשות הסמוכים על שולחנם ועוד פרטים פיקנטיים/

* מסמך חנוכת העיר החדשה, שיכון צפון (שכונה א'), על-ידי שרת העבודה גולדה מאירסון.

* ביקורים בעירייה של נשיא המדינה יצחק בן צבי, ראש הממשלה גולדה מאיר, בן גוריון, שר האוצר פנחס ספיר ועוד

* בניית "בתי התותח" וסלילת רחוב הרצל שחיבר את העיר העתיקה לשכונה החדשה.

* קטעי עיתונות רבים.

*בניית בית העירייה החדש, כולל מגילת היסוד והטמנתה ביסודות הבניין.

מי שרוצה להעמיק בנושא, יטריח את עצמו לגלריה שבבית העירייה ויעיין בתערוכה שהקמתי. בפתיחת התערוכה נשאתי את הדברים הבאים: תהליך המחקר לתערוכה זו לווה אותי בהתרגשות גדולה, כל פיסת מידע הצטרפה לפיסה אחרת וכמו ארכיאולוג המרכיב שברי כד המפוזרים בשטח, ליקטתי וחיברתי אותם לסיפור שעדיין לא סופר. הניסיון שצברתי בשתי התערוכות לתולדות באר שבע עם טייסת המשנה שלי, מיכל קרצ'מר-מונטל, רק הוסיפו לניסיון לארוג את החומרים ולהסיר את אבק ההיסטוריה מצילומים ומסמכים משנות החמישים והשישים. מצאנו קטעי עיתונות נדירים, את הפרוטוקול הראשון של ישיבת מועצת עיריית באר שבע, את המכרז הראשון לשיפוץ בית המושל שהפך לבית העירייה ולימים למוזיאון הנגב לאמנות וצילומים של בניית השכונות החדשות בעיר. גיליתי בארכיון שלי נשכחות כמו צילומים שצילמתי מהקמת בית העירייה הזה, כולל הנחת אבן הפינה והטמנת המגילה ביסודותיו. ועוד ועוד ועוד.

אני כאן רק כדי להגיד תודה

תודה להורי שבחרו או נבחרו להגיע לכאן, לבאר שבע, ולגדל אותי במעברת האוהלים מעברה א' במקום שבו ניצב כיום השוק העירוני. לבחירה שלהם לעבור להתגורר בשיכון החדש שנבנה, הוא שיכון צפון, לימים שכונה א' המוצג בתערוכה כאן. לחברי לספסל הלימודים בבית הספר הממלכתי הראשון בשכונה החדשה מחוץ לעיר העתיקה, בית הספר הממלכתי "אחוה", ולאחר מכן ב"מקיף א'" שהיה התיכון היחיד בעיר, של ועם פועה מנצ'ל שהתוותה את דרך חיי. תודה לכל נותני הסימנים שטביעת ידם ניכרת בתערוכה זו. תודה לצביקה כהן שאני בטוח שיכעס עלי שאני מזכיר אותו, ושלא נותן לשום פרט לחמוק מתחת לעיניו, כולל תערוכה זו. אמשיך להודות כאן למשפחת פרויד, לגיורא שדאג להזכיר יום זה, לאדווה בת כיתתי ביסודי ובתיכון, ילדיו של אפרים פרויד ז"ל מבקר העירייה, העובד הראשון שנבחר על-ידי דוד טוביהו לעבוד בעירייה שאך זה הוקמה ושבתב ידו המוצג כאן אנו קוראים את הפרוטוקול של הישיבה הראשונה של העירייה. לעמיתי עמית ריינגולד שמלווה את כל הפרויקטים שאני מקים עם עיריית באר שבע ושסר לי לתצוגה כאן את אחד המסמכים החשובים - "מגילת יסוד בית העירייה" שבו אנו נמצאים עכשיו. לחברתי היקרה אבישג אבטובי שממנכ"לת את כל אגפי העירייה ואת כולנו והיא אחת הבולדוזרים לקידום העיר והקמת בית הצלמניה והארכיון העירוני שם. לכל מחלקות העירייה שמושיטות יד כשצריך, ובמיוחד למזכירות העיר ולמחלקת האירועים, לעמיתה שלי שמלווה כל מה שאני עושה כאן, מיכל קרצמר-מונטל. לראשוני הראשונים שחלמו את העיר הזו, דוד טוביהו וחברי ועדת באר שבע שהפכה לעיריית באר שבע, לכל ראשי העיר וסגניהם במשך שבעים השנים שחלפו ולכל חברי מועצת העיר לדורותיהם. ולאחרון שביניהם החולם ומגשים חלומות, מי שממשיך למקם את באר שבע במקום המגיע לה-ראש העיר רוביק דנילוביץ, המגשים את חזונו של בן גוריון גם בלי לעמוד על הראש. תבואו כולכם על התודה. גואל דרורי - אוצר התערוכה, יקיר העיר באר שבע ומוותיקי ועדת באר שבע במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

בית בורוכוב - משמר הנגב

שמות היסטוריים: השטח שעליו הוקם קיבוץ משמר הנגב נקרא אדמות 'עזאליה' שנרכשו בראשית שנות השלושים על ידי משה סמילנסקי ונגאלו מאוחר יותר על ידי הקק"ל. השם הארעי של הנקודה היה ביר מנסור על שם הבאר הקרובה ובהמשך החליטו חברי הקיבוץ באסיפתם לקרוא לו משמר הנגב. רקע היסטורי להתיישבות בנגב והקמת קיבוץ משמר

הנגב: בחודש אוגוסט 1946 התקבל בהנהלה הזמנית של הסוכנות היהודית אישור להעלות נקודות רבות, ככל האפשר ובעיקר בנגב. ב-20 בספטמבר 1946 אושר המבצע בהנהלת הסוכנות והקרן הקיימת. מפקד המבצע, האלוף יוסף אבידר מתאר הכנה דקדקנית של המבצע החשאי להקים בלילה אחד אחת עשרה נקודות ישוב חדשות. כינויו ליל "11 הנקודות". הלילה שנבחר היה מוצאי יום כיפור, שהיה גם מוצאי שבת, לילה שבו נהגו השוטרים הבריטים לבלות בשתייה. הכוח היהודי, שמנה למעלה מאלף מתיישבים ומתנדבים, יצא מבסיסי ההתארגנות בחסות החשיכה. אנשי משמר הנגב יצאו מרוחמה. התנועה בשטח התנהלה בחשיכה וללא אורות. לאחר מסע לילי מפרך הם הגיעו לנקודות והחלו בהקמת המחנה הראשוני - חדר האוכל, צריפי מגורים וגדרות תיל. אספקת המים לנקודות הייתה בעייתית, ונסמכה על צינור של 6 אינץ' שהונח על ידי אנשי ההגנה. בחירת אתרי ההתיישבות נבעה ממניעים ביטחוניים ופוליטיים (כמו שאלת הבעלות על הקרקע) ולא משיקולים של יתרון גיאוגרפי, בטחוני או חקלאי זה או אחר. הבריטים גילו את הדבר רק כעבור שתי יממות, לאחר שסיפור ההתיישבות פורסם בעיתון.

ייחודו התנועתי של משמר הנגב היה שמייסדיו השתייכו לתנועת "הנוער הבורוכובי" שהשתייכה למפלגת פועלי ציון שמאל.

התנועה הקימה גרעין-התיישבות בשם "מצודת בורוכוב" בשנות ה-40 על יד כפר סבא. גרעין זה קלט פליטי שואה מצרפת, בלגיה ופולין. הקבוצה עלתה לקרקע במשמר הנגב עם קבוצת ההכשרה לאחר שהתקבלה לקיבוץ המאוחד. בהמשך הצטרף גרעין חלוצים מארגנטינה. שלושת הקיבוצים: רביבים, משמר הנגב ומשאבי שדה השתייכו לתנועת הקיבוץ המאוחד (היום התק"ם). נושא התכנון והבניה נהל במשותף ממזכירות הקיבוץ המאוחד בתל אביב, על ידי מחלקת התכנון (היום חברת א.ב. תכנון) ומפעל הבניה (קבוצה קבלנית שביצעה את רוב עבודות הבניה בקיבוצים). במחלקת התכנון היו מספר אדריכלים ומנהגים ובניהם אדריכל שמואל ביקלס (1909-1975), שהיה ממונה על תכניות האב של שישים קיבוצים בכל הארץ, בהם גם כל ישובי הקיבוץ המאוחד בנגב, ברוב הישובים ששמואל ביקלס תכנן הוא קיבל מנדט לתכנן חלק ממבני הציבור, החינוך, המגורים והמשק כדוגמת בית תרבות "בית בורוכוב" בקיבוץ משמר הנגב.

תאור המבנה:

בבניין שלושה אגפים: במרכז ספרייה ואולם עיון, מימין חדר זיכרון לבורוכוב, וארכיון בורוכוב, ומשמאל מוזיאון ארכיאולוגי מאספיו של דויד אלון. בנוסף היו מתוכננים עוד אגפים שלא בוצעו ובהם אולם, במה להופעות ואמפיתיאטרון. אדריכל שמואל ביקלס היה אחראי מטעם חברת "המהנדס" בחיפה על "תכנון הנקודה (תכנית אב כללית לישוב) של רוב ישובי הנגב המסונפים לקיבוץ המאוחד. בשנת 1951 הוא חזר לעבוד במחלקת התכנון של הקיבוץ המאוחד והיה אחראי מטעמה על המשך הבינוי והפיתוח של קיבוץ משמר הנגב. לא נמצאו מסמכים המפרטים מי הזמין ממנו את תכנון בית התרבות והאם חברי הקיבוץ הגדירו את הפרוגרמה לתכנון. ידוע כי המבנה תוכנן כבנין ציבורי, עם קיבול גדול בהרבה ממספר חברי הקיבוץ, מתוך חזון לגידול דמוגרפי של הישוב עצמו ושל תוספת קיבוצים אחרים בסביבה הקרובה. יש אפשרות סבירה כי האדריכל עצמו קבע את מרכיבי המבנה מהיותו סמכות מקצועית מוכרת (כנזכר לעיל הוא כתב כבר ב-1940 מאמר מפתח על תכנון בתי תרבות ובשנת 1945 כתב על תכנון הישוב הקיבוצי). חברי הישוב היו בשנתו השלישית להתיישבות, צעירים, וטרודים בקשיי קיום, ולכן נעזרו בחזון של מחלקות התכנון התנועתיות. יחד עם זאת, מעדויות החברים היו בהחלט דיונים לגבי אספקטים של התכנון ובעיקר הם מזכירים את היוכוח לגבי מיקום המבנה. "חשבנו שנהיה מרכז גדול ויהיה כאן אולם אזורי".

ביקלס המליץ לבנות באמצע הקיבוץ, "אנחנו לא רצינו את התחבורה בתוך הישוב ולכן בנינו אותו מחוץ ליישוב". התכנית הראשונה, משנת 1950 מציגה את המבנה במרכז הישוב (מגדל המים מימין ובתי דירות בסמוך). המבנה הוא שטוח ורחב מימדים, ופורש זרועות אל המרחב: במטרה מובהקת להעניק לו נפח ונוכחות. כדבריו של ביקלס: "ליצור דומיננטה בחלל". כדי להגביר את האפקט השתמש האדריכל במעברים מקורים (פרגולות) המחברים בין חדרים מרוחקים. הוא יצר סדרה של חצרות פנימיות היוצרות חללי משנה ומגדילות את הנפח הכללי של המתחם. מרכיבי הבניין הם ניאו קלאסיים מובהקים, אם כי לבושם מודרניסטי וחרף מעיטורים. ביקלס משתמש בקולונדות, בחזיתות עמודים בעלות סדר קלאסי, במבנה עגול דמוי הפנתיאון ובבריכת השתקפות סימטרית מול החזית הראשית. הרישום הפרספקטיבי מעצים את התחושה של עליה אל מקום מוגבה, בהתאם לתפיסת האדריכל כי בית התרבות הוא המרכז הרוחני של הקיבוץ.

לא ידוע מה גרם למתכנן לשוב ולהציג תכנית נוספת בשנת 1953, בתכנית זו חל שינו מהותי באגף הימני של המבנה: נוסף לו אולם מופעים עצום עם במה מקורה בגג בגובה שלוש קומות. בהמשך האולם מתואר כאמפיתיאטרון פתוח, כנראה עם קיר נפתח המאפשר ישיבה בחוץ לצפייה במופעים על הבמה. סה"כ כאלף מקומות ישיבה. סידור כזה היה מסימני ההיכר של האדריכל, שדגל בתכנון רב תכליתי ורסטילי הניתן להתאמה למגוון צרכים. בפניה הדרום-מערבית של המבנה, מאחרי האולם, מופיע בתכנון מבנה הנראה כגלריה או מוזיאון. לפניו משתרעת חצר פתוחה. בחזית המבנה סדרת עמודים. בשני צדדיו גגות שטוחים מוגבהים - טיפוסיים לשיטות התאורה המוזיאלית של ביקלס. בגג המרכזי מתוארת כיפה ולצידה ארבע כיפות קטנות יותר. גם הם כנראה למטרות תאורה טבעית. ביקלס שילב בתכניותיו מספר קטן של כיפות אך רובן לא בוצעו, למעט בחלל הכניסה לבית לוחמי הגטאות. בשלב זה של המחקר אין בידי תכניות של המבנה משנת 1960 גם לא פירוט מילולי או מקרא, אלא רק חזיתות, מודל ורישום פרספקטיבי. חומר זה מאפשר להתרשם מהנפחים, הסגנון, הפרופורציות ומתפיסת החלל של האדריכל, אך משאיר מקום לפרשנות באשר לתכנים המדויקים של כל חלל מתוכנן. בנוסף לשרטוטים ולפרספקטיבות נשמרו מספר צילומים של מודל תלת מימדי. יתכן כי ביקלס בנה אותו בעצמו. המודל מבהיר את המימדים הכבירים של מרכז התרבות המוצע. העובדה כי הוא מוצג ללא הקשר יישובי מאפשרת לדמיין אותו כמבנה תרבות מרכזי בכל ישוב גדול בארץ ואף בעיר מרכזית. הבניין במתכונת המצומצמת שבה נבנה שימש את הקיבוץ כספריה (הועברה בהמשך למקלט ליד חדר האוכל), היו בו חדרי חוגים וחדרי אוסף. למבנה נוספו פונקציות - חוץ של הנצחה: פסלו של בורוכוב (על -ידי הפסל מרדכי כפרי), פינת הנצחה לקרובי החברים שנספו בשואה (תכנון של ביקלס, מימון מכספי השילומים) ולפניה רחבה עליה מתקיימים טקסי יום הזיכרון לשואה ולגבורה. בחזית הבית משתרעת מדשאה גדולה ומטופחת ומאחוריו מדבר שממה. המבנה מהווה את גבול הישוב דרומה. רוב מרכיביו המקוריים של המבנה חלונות ודלתות, עבודות עץ, ריצוף עדין שמורים במצב המאפשר שיקום. (פרק זה בתיק התייעוד, נעשה בשיתוף פעולה עם אביטל אפרת: אוצרת וחוקרת מורשתו של אדריכל שמואל ביקליס)

אדר' איריס הורוביץ – שלוש

(לפני היות הקורונה, ביצעה מחלקת ההנדסה במועצה לשימור ב-2017 תכנון הנדסי ובזמן האחרון החלו עבודות ההצלה במתחם בית בורוכוב [עפר י.])

יצחק ורחל ינאית בן צבי

משפחת בן-צבי בעיר הדרומית דומה כי אירועי השנים האחרונות במדינה ובעיקר בדרומה, טשטשו במקצת את הגבולות הגאוגרפיים של חבלי הארץ, וכך החלה העיר אשקלון במישור החוף להימנות עם הנגב ועם דרום הארץ. לא האירועים האחרונים הם שיצרו הגדרה פסיכו-גאוגרפית זו, אלא היא מוכרת זה מכבר גם בדמותם של יישובים בדרום מישור החוף הנושאים שמות כאלה: גן הדרום, נגבה, שער הנגב ועוד. עיון בקורותיה של אשקלון בראשית ימי המדינה חושף פרשה קטנה ומעניינת, הקושרת את הנשיא יצחק בן-צבי ומשפחתו לעיר החוף הדרומית.

בראשית בשנת 1921, לאחר שנות זוגיות רבות, נישא יצחק בן-צבי לרחל ינאית. ב-23 באוקטובר 1922 נולד בירושלים בנם הבכור עמרם, על שם סבו עמרם צבי שמשילביץ'; ב-1922 נולד בנם השני, עלי, הילד הראשון בשכונת רחביה בירושלים. מאז ומעולם נמשכו שני האחים אל ההרים והשדות ואל העשייה למען הכלל, בדומה להוריהם ולחבריהם. בהיותו נער, היה עמרם חבר בתנועת הצופים, תלמיד במקוה ישראל, מתנדב בפלוגת הקשר של ההגנה ושומר בקיבוץ מעלה החמישה בראשיתו. עם סיום לימודיו במקוה ישראל בשנת 1940, התגייס לצבא הבריטי למלחמה בנאצים. בשובו ארצה ב-1946 רכש משאית והחל לעבוד כמוביל, בצד פעילותו המחתרנית והציבורית. ב-30 בנובמבר 1947, למחרת הכרזת עצרת האו"ם על הקמת מדינה יהודית, כבר נמנה עמרם עם נהגי המשאיות בשיירות האספקה לירושלים ולגוש עציון, יחד עם גיסו מוסה שמעוני. לאחר קום המדינה היה לחבר "אגד", ובחודש דצמבר 1952 שמע ברדיו - בעודו אוחז בהגה האוטובוס בדרך לירושלים - על מינוי אביו לנשיא המדינה.

נטיעה ראשונה

בשנת 1953 הגיעו הנשיא יצחק בן-צבי ורעייתו רחל לביקור בעיר אשקלון, לרגל חנוכת המרכז המסחרי שבשכונת אפרידר. באותה עת, אשקלון הייתה בעיצומה של קליטת עלייה גדולה והקימה שיכונים עולים ושכונות חדשות. את הזוג הנשיאותי ליווה ד"ר יחזקאל זונאבנד, (Henry Sonnabend) פעיל ציוני מדרום אפריקה שעלה בראש קבוצת יזמים להקים עיר חדשה בסמוך לתל אשקלון, ושעתידה להיקרא "אשקלון החדשה". לימים, אוחדה יוזמת התיישבות זו עם "מגדל" ("מגדל גד"), והוקמה העיר המאוחדת "אשקלון". היוזמה של העולים מדרום אפריקה הפכה ל"אפרידר" (ששמה נגזר ממוצא תושביה הדרום-אפריקאים, וכן על שם החברות המיישבות: דרום אפריקה ועמידר). זונאבנד שימש יושב-ראש החברה היוזמת וראש המועצה המקומית אפרידר עד לאיחודה בשנת 1955 עם מגדל, ולאחר מכן שימש ראש העיר הראשון של אשקלון במשך כמה חודשים. הוא הטביע בה חותם עמוק מבחינת תפיסת עולם, תכנונה, בניינה, ענפי פרנסתה ועוד.

באותן שנים נותרו, בעמקים הפנימיים שבין שכונות אשקלון וסביב לה, פרדסים גדולים שהועמדו למכירה. יצחק בן-צבי, שראה את העיר בראשיתה והאמין בעתידה, עודד את בנו עמרם להגיע לאשקלון ולרכוש בה חלקת פרדס. ואכן, בשנת 1954 רכשו עמרם בן-צבי וגיסו מוסה שמעוני פרדס גדול ששטחו 215 דונם בלב העיר (כיום רחוב רבין), יחד עם שני שותפים נוספים: יוסקה פלד וצבי סגלוביץ'. לפרדס ניתן השם "עמיצור", ראשי התיבות של בעליו: עמרם, מוסא, יוסקה, צבי ורעיותיהם. הם ניהלו אותו יחדיו עד 1963, השנה שבה נפטר יצחק בן-צבי ועמרם עזב את העיר עם משפחתו. יש להניח, כי הנשיא השני לא שיער שנטיעת פרדס באשקלון תיטע את נפש בנו בעיר, ולו לתקופה מסוימת, ואף לא כי שמו שלו ייקשר לעיר עוד שנים רבות לאחר מכן. פרדס ובית במקביל לבניינה והתפתחותה של

אשקלון, החלה גם להתמסד התחבורה אל העיר ובתוכה. בסמוך לרכישת הפרדס, נקרא עמרם בשנת 1955 לעמוד בראש סניף "אגד" באשקלון, שכלל כ-30 חברים וכ-20 אוטובוסים בקווים בין-עירוניים ופנימיים. עמרם התגלה כמנהל קשוב, רחב לב ובעל כושר ארגון וניהול. הוא הוביל את התחבורה בעיר ביד רמה, והסניף היה למקור משיכה לנהגים שביקשו להתיישב ולעבוד באשקלון.

ב-16 בחודש מרץ 1948 יצא עלי בן צבי מקיבוצו בית קשת, בראש חולייה, כנגד פורעי בני השבט א-זביח; על גבעת שהב נתקלו במארב ועלי נהרג. עמרם נותר בן יחיד להוריו, ונהג לארחם בביתו שבשכונת אפרידר בסופי שבוע. בשלב מסוים קיבלו הנשיא ורעייתו מחברת אפרידר מבנה סמוך לביתו, ששימש להם דירת מגורים ומעין "מעון קיט". הנשיא נהג לפקוד את בית הכנסת בשכונה וקשר קשרי ידידות עם תושבי השכונה. הזוג בן - צבי אף נהג לרדת לחוף הים ולשוחח עם המתרחצים ועם המצילים, ולעתים אף ישב בקפה "מעדן" שבלב אפרידר, שהיה מאושיות חיי החברה באשקלון באותה עת. ותיקי העיר מתארים את דמותו האבהית והלבבית של יצחק בן -צבי, שטייל בשכונה כאחד האדם, בעוד הם כנערים לא הבינו כמה נכבד הוא נשיא המדינה.

בשנת 1953 הוקם מלון חדש בסמוך למעונו של בן-צבי. בביקורו במקום הציע למייסד המלון, ארנסט קוברי, את השם "גני שמשון" – וכך הוא נקרא עד היום. ברבות הימים הפך הבית למעון הנופש הנשיאותי, וכך קרה שב-5 ביולי 1959 הגיע ראש הממשלה דוד בן - גוריון עד לאשקלון על מנת למסור את התפטרות הממשלה לנשיא המדינה. (בפעם השנייה זה קרה ב-31.1.1961) הייתה זו הפעם היחידה שהודעה על התפטרות הממשלה נעשתה מחוץ לבירה ירושלים.

בחודש מאי 1954 נערך "פסטיבל אשקלון". הוא נמשך שבוע ימים וכלל אירועי ספורט, הצגות תאטרון, משחקי שח-מט ועוד. החגיגות נפתחו ביום שישי ה-14 בחודש - יום השנה השישי להקמת המדינה - בביקורם של הנשיא יצחק בן -צבי, שר הפנים ישראל רוקח ושרת העבודה גולדה מאיר. בפתיחת החגיגות העניקה עיריית מגדל-אשקלון אזרחות כבוד ראשונה לנשיא המדינה בטקס רב רושם. באותו מעמד הושמע לראשונה המנון אשקלון שכתב יחיאל מוהר לרגל האירוע, שביין מילותיו: "אשקלון, אשקלון, תבורכי אשקלון. / כי חידשת בבת -שחוק נעוריך, / כי מלאו חוצותיך ברון, אשקלון, / כי פועם לבבך ונכון, אשקלון, / כי ישרו בעינינו דרכיך". ב-22 ביולי 1961 נחנכה הספרייה החדשה ברחוב הנשיא, שנקראה על שמו של עלי בן -צבי. חנוכת "ספריית בית עלי" נערכה במעמד נשיא המדינה ומשפחת בן-צבי המורחבת, כולל בתיה ליסנסקי (אחותה של רחל ינאית ודודתם של עמרם ועלי). יצחק בן-צבי נפטר בשנת 1963 ובהתאם לצוואתו עבר ביתו, שנקרא "בית עלי", לתושבי אשקלון והמעון הפך למרכז פדגוגי למורים ואחת הפינות שבו הוקדשה כאתר זיכרון צנוע לבן צבי ורעייתו. עם חנוכת המבנה החדש של הספרייה העירונית ברחוב בן-גוריון בשנת 2012, הועתקו אליה התפקודים והחומרים שפעלו בבית עלי ותכולת הספרייה.

המיתוס והזיכרון

את תרומתו של יצחק בן-צבי לעיר אשקלון בראשיתה ולתושביה המתאקלמים בנוף החדש-קשה להעריך. אולם דומה כי התקופות הקצרות שבהן שהה בעיר, תוך שהוא מזדהה עמוקות עם תושביה ורוחש להם אהדה רבה, העמיקו את ההערכה שרחשו לו פרנסי העיר ואנשיה. עדות לכך הם מפעלי ההנצחה לזכרו בעיר אשקלון, כך ששם המשפחה נישא כמעט בפי כול עד היום. "בית עלי" הוכרז כאתר לשימור, שני רחובות מרכזיים באפרידר קרויים על

שמו: "בן-צבי", והרחוב הראשי בשכונת אפרידר שבה התגורר נקרא "רחוב הנשיא", וכך גם בית הספר הממלכתי בן-צבי בשכונת שמשון.

לאחרונה החלטנו, נאמני השימור באשקלון, לפתח את אתר ההנצחה הצנוע שהועבר מ"בית עלי" לספריה העירונית - "מדיה טק".

אחד מחדרי הספרייה העירונית, המשמש את מרכז פסג"ה (פיתוח סגלי הוראה), ישמש כחדר זיכרון לנשיא המנוח ולרעייתו ולזיקתם ופועלם באשקלון. בחדר יוצגו מסמכים, פנלים ותמונות שיספרו את סיפור משפחת בן-צבי.

1. שולחן העבודה המקורי ישופץ על ידי נאמני השימור.
2. הפרוטומה של יצחק בן צבי תובא ממקומה הנוכחי ותוצב במקום.
3. יוחל באיסוף חומר ארכיוני על המשפחה ותבוצע סריקה/צילום של מסמכים ותמונות לשימוש חוקרים ומבקרים. החומר יישמר בארכיון שיוקם וחלקם יוצג באתר.
4. תירכש מערכת תצוגה דיגיטלית שבה יוצגו סיפורי המשפחה ואשקלון.
5. בתיאום עם הנהלת הספרייה העירונית, יוחל באיסוף וקטלוג ספרים ומאמרים אודות משפחת בן צבי - גם באופן דיגיטלי.

קו האופק

נקווה שאתר זה יהיה תשתית למחקר לתולדות אשקלון שתכלול מרכז מידע אודות תולדות האזור וכנסים בנושאי המחקר הרלוונטיים. המקום יהווה מוקד פעילות למדריכים-מתנדבים בקהילה ואתר לתיירות. אשקלון, עיר בת למעלה מחמשת אלפים שנה, היא עתירת מורשת ואין בה ארכיון היסטורי. מיזמים נוספים, שמצויים בשלב ההיגוי, כגון סיפור תחנת הרכבת של מג'דל וסיפור המעברות ומפעלי התעשייה הראשונים, זקוקים לתשתית היסטורית הראויה לעיר ומורשתה. אנו מאמינים ומקווים שנזכה לתמיכת מוסדות מחקר וציבור שיסייעו לנו לעמוד באתגרים הצפויים.

ד"ר אבי ששון וגד סובול

*תודה מיוחדת לעופר עידן, בעל העיתון המקוון "דברי ימי אשקלון" ולארכיון התצלומים של יד יצחק בן - צבי על התצלומים שהעמידו לרשותנו.